

V spomin profesorju Aloisu Jedlički

V lanskem juniju, malo pred 88. rojstnim dnevom, je v Pragi umrl češki bohemist, slavist in prijatelj Slovencev, profesor Alois Jedlička.

Profesor Jedlička je bil doma z Moravskega (*20. 6. 1912). V rojstnem Brnu je končal realno in na Filozofski fakulteti študij češčine in nemščine (1931–36). Srečanje s profesorjem Havránkom, ki je predaval brnskimi bohemistom slavistične predmete in stsl., je vplivalo, da se je resno posvetil študiju slovanskih knjižnih jezikov in da je s svojim visokošolskim učiteljem soavtor slovnice sodobne knjižne češčine. V zavesti številnih povojnih generacij, in to ne samo čeških bohemistov, je gotovo njuna *Kratka češka slovnica* (Stručná mluvnice česká), ki je doživela kar 25 izdaj (1950–1996). Skupaj z njunim drugim jezikoslovnim delom, *Češko slovnico* (Česká mluvnice) (1950, predelana in dopolnjena izdaja 1981), sta dejansko vzgojila vse danes živeče generacije bodočih študentov.

Po končanem študiju je kratek čas srednješolski profesor, najprej v Brnu, potem na Slovaškem, v Košicah, toda bližajoča vojna ga kmalu prisili k vrnitvi (1939). V Pragi se zaposli na realni gimnaziji in začne sodelovati pri sestavljanju geslovnika za *Priročni slovar češkega jezika* (Příruční slovník jazyka českého). Na novo ustanovljenem Inštitutu za češki jezik (1946), kjer se s Havránkom spet srečata, postane vodja oddelka za sodobni knjižni jezik.

Monografija *Josef Jungmann in prerodna jezikoslovna in literarnozgodovinska terminologija* (J. Jungmann a obrozená terminologie lingvistická a literárněvědná), 1948, je Jedličkovo habilitacijsko delo, čez dve leti je imenovan za profesorja. Kot profesor sodobnega češkega knjižnega jezika deluje na Pedagoški fakulteti Karlove univerze (1950), kmalu tudi kot predstojnik katedre za češki jezik in literaturo, prodekan in prorektor. Zaradi visokošolske reforme (1959) je premeščen na Filozofsko fakulteto, kjer je profesor na Oddelku za češki jezik in literaturo vse do 1990; od leta 1963 je tudi vodil bohemistično katedro, leta 1970, v »normalizacijskem času« realnega socializma, ki je sledil ruskemu vojaškemu posegu, je bil funkcije razrešen.

Moravsko poreklo, študij na brnski fakulteti pri Havránku, nadaljnje izpopolnjevanje in delo na visokošolski bohemistiki so oblikovali Jedličkovo pojmovanje knjižnega jezika: kot jezik pripadnikov celotne narodne skupnosti ima vlogo prestižnega, narodnoreprezentativnega in — povezovalnega jezika. To stališče je uveljavljal tudi kot predsednik Mednarodne komisije za slovanske knjižne jezike pri Mednarodnem komiteju slavistov in kot predsednik Mednarodne komisije za jezikoslovno terminologijo. Rezultat utemeljevanja bohemistike in slavistike na mednarodni ravni je gotovo Jedličkovo uredništvo dvodelnega *Slovarja slovanske jezikoslovne terminologije*, 1977, 1979 (Slovník slovanské lingvistické terminologie); v njem so se splošna slavistična in slovanska terminološka teoretična stališča po eni strani primerjala, po drugi zbliževala.

Osnovni znanstveni področji Aloisa Jedličke sta bili teorija knjižnega jezika in proučevanje sodobnega češkega knjižnega jezika. Temeljiti študijski uvod v to jezikoslovno tvarino je bilo gotovo leksikografsko delo pri *Priročnem slovarju češkega jezika* in študij zgodovine češkega (knjižnega) jezika za terminološko monografijo (prva povojna, za Vančurovo *Gospodarsko lingvistiko*, 1932).

Jedličkova študija o Jungmannovi jezikoslovni in literarnozgodovinski terminologiji je analiza nastajanja in oblikovanja strokovnega izraza v prvi polovici 19. stoletja, ko je delovala druga generacija čeških preroditeljev. Narodnoprerdna širitev vlog knjižnega jezika (zlasti razvoja umetnostne in znanstvene funkcijske zvrsti) je spodbudila širitev in intelektualizacijo leksike in predrugačila tudi Jungmannova besedotvorna merila. Medtem ko sta bili osnovni in prednostni tvorbeni merili Dobrovskega terminologizacija avtohtonega splošnopomenovalnega besedja in upoštevanje izročila, z diahronega stališča spoznanega za korektiv sodobne strokovnoizrazne tvorbenne dinamike, je Jungmannov vidik na novotvorbo funkcijski: pri tvorbi neologizmov je upoštevana njihova raba glede na vlogo besedila. Jedlička, ki se je v terminološki teoriji naslanjal na teoretične osnove v znanem Havránkovem geslu *Terminologija* (Ottov Slovník naučný nové doby, VI, 1943), je prikazal Jungmannova teoretična stališča za tvorbo splošnopomenovalne in strokovne leksike (npr. spoznanje Dobrovskega, da je zlaganje besedotvorni način s svojimi imanentnimi zakoni, čemur je sledila tipologija zloženek, narejena na podlagi besednovrstnega merila, z upoštevanjem prvega dela skladenjske podstave zloženek, je Jungmann nadgradil z ureditvijo zloženek, pri kateri je besednovrstno merilo razširjeno na oba skladenjskopodstavna dela). Z gradivom Jungmannovega češko-nemškega slovarja (1835–1839) pa se razkrivajo praktične leksikografske rešitve (npr. Jungmannovo sprejemanje sistema češkega jezika ustreznih jezikoslovnih izrazov slovníčarja Rose na podlagi funkcijskega stališča, in izločitev tistih Rosovih neologizmov, čeških ustreznikov splošno rabljenih latinskih strokovnih izrazov, ki so zaradi kalkiranja latinske predloge preveč opisni (npr. *dobromlůvnost* sintaksa, *dlouhokratka* trohej)).

Med Jedličkovimi študijami sodobnega češkega knjižnega jezika pripada osrednje mesto monografiji *Knjižni jezik v sodobnem sporočanju* (Spisovný jazyk v současné komunikaci), 1974, 1978 (njen teoretični del je bil preveden tudi v nemščino in poljščino). Danes že klasično jezikoslovno delo je sinteza avtorjevih spoznanj s področja češke leksike, oblikoslovja, pravopisa, izgovora in stilistike in prikaz poznavanja obsežne tuje literature o sodobnih knjižnih jezikih. Izmed tem, obravnavanih v štirih poglavjih monografije, izpostavljam teme iz prvega, tretjega in četrtega. V prvem poglavju avtor vrednoti raziskovalne rezultate posameznih jezikoslovnih centrov, med njimi tudi slovenskega (1978: 19–20). Raznolikost kot (takratno) značilnost proučevanja slovenskega jezika po Jedlički ustvarja vpliv praške šole: a) v delih B. Urbančiča in T. Korošca (aplikacija teorije norme in kodifikacije, vrednotenje sodobne knjižne norme z vidika funkcijskozvrstne členitve knjižnega jezika), tudi tedaj izšli prvi zvezek Slovarja slovenskega knjižnega jezika, 1970, razčlenjuje knjižno leksiko tudi z merilom njene vloge; b) na področju jezikovne kulture s protipuristično obrambo prevzetega s funkcijskega stališča oz. aktualnostnega pri kontaktnih leksikalnih variantah (B. Urbančič, O jezikovni kulturi, 1972, T. Korošec, Pet minut za boljši jezik, 1972); c) pri prizadevanju, da bi spoznali jezikovno situacijo slovenskega knjižnega jezika v razmerju do drugih socialnih zvrsti (J. Toporišič, Slovenski pogovorni jezik, 1970) ali v razmerju med posameznimi funkcijskimi zvrstmi (J. Toporišič, Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, pravopisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, 1973). — V tretjem poglavju monografije, kjer so obravnavana teoretična knjižnojezikovna vprašanja, je uveden pojem jezikovna situacija: z njim je Jedlička poglobil osnove teorije knjižnega jezika praške šole (ki je npr. določila razmerje med normo in kodifikacijo, uvažala pojme emocionalni, racionalni, funkcijski knjižnojezikovni vidik, prožna stabilnost, funkcijski jezik, funkcijski stil, avtomatizacija, aktualizacija itn.). S tem novim sociolingvističnim vidikom so zajete sodobne zunajjezikovne in jezikovne okoliščine. Pojem jezikovna situacija je kompleksen, saj obsega jezikovne, socialne in sporočanske prvine in pomeni v sporočanju uresničevano razmerje med socialno, zemljepisno, generacijsko členjeno jezikovno skupnostjo in socialnimi zvrstmi (in podzvrstmi). Z jezikovnorazvojnega vidika torej jezikovna situacija vpliva na knjižni jezik in njegove strukturne lastnosti. — V četrtem poglavju so obravnavani dinamični procesi v jezikovnih ravninah sodobne knjižne češčine. Kot takrat problemski novum izpostavljam Jedličkovo obravnavo dveh živih leksikalnih procesov, univerbizacije (s tipologijo poenobesedenk, urejeno na podlagi bogatega sodobnega leksikalnega gradiva, in prikazom njihove socialne in funkcijske dinamike je Jedlička izčrpen nadaljevalec Isačenkovega (1957) primerjalnega proučevanja poenobesedenja v slovanskih

jezikih) in nasprotnega pojava, to je multiverbizacije, povečbesedenja (katere tipologizacija je sploh prva češka, v Jedličkovih člankih že na koncu 60. let).

Da je bila osrednja tema Jedličkovega znanstvenega zanimanja teorija knjižnega jezika, pričajo tudi številne študije. Izmed časopisnih študij bi opozorila na članke *Typy norem jazykové komunikace*, SaS 1982, *Projevy a prostředky dynamiky v současné spisovné češtině a slovenštině*, Slavica Pragensia 1989, *Česká teorie spisovného jazyka ve vývojevých souvislostech lingvistického myšlení*, SaS 1991. Z njimi (in drugimi) je Jedlička sooblikoval praško teorijo knjižnega jezika; pojmi, pisnost, govor(je)nost, tipologija norme, jezikovna situacija, dinamika knjižnega jezika, jezikovna variantnost, stilistična diferenciacija — so s publikacijami in predavanji v tujini postali sestavni del sodobnega jezikoslovja, seveda tudi slovenskega (prim. splošno sprejeto teorijo zvrsti).

S študijem sodobne češčine so povezana tudi dela, ki zadevajo stilistiko češkega jezika. Jedlička je glavni avtor *Osnov češke stilistiky* (Základy české stylistiky), 1970, ki je bila podlaga kasnejšim češkim stilistikam, prav tako zadnji (M. Čechová, J. Chloupek in dr., *Stilistika sodobne češtiny*, 1997). Tudi v časopisnih člankih je obravnaval teoretične in metodološke probleme stilov zvrsti (*Wege zur Erarbeitung einer Systematik der Stile und Stielerscheinung*, Linguistische Studien, Berlin 1988), stila esejistične zvrsti (K jazyku a stylu esejistických textů, SaS 1989), jezika in stila pisateljev (P. Bezruč, K. Čapek, J. John, J. Tomeček). Pisal je tudi o vrsti jezikoslovcev (J. Dobrovský, J. Jungmann, J. Gebauer, J. Zubatý, B. Havránek, M. Dokulil, N. I. Tolstoj, V. Karadžić); besedila se uvrščajo v zgodovino jezikoslovnega proučevanja knjižnih jezikov in v zgodovino (znanstvenega, jezikoslovnega) razvoja predstavljenih avtorjev.

Zapis v spomin profesorja Jedličke ne more biti popoln pregled dela, saj je njegovo več kot kot pol stoletja trajajoče javno delo segalo na številna strokovna področja, od znanstvenega preko učiteljskega do popularizatorskega. Toda nikakor ne sme ostati neomenjeno, da je z imenom profesorja Jedličke povezano tudi avtorsko in uredniško delo pri nastajanju bohemističnih leksikografskih priročnikov (*Příruční slovník jazyka českého*, *Slovník spisovného jazyka českého*), urejanje jezikoslovnega časopisa *Naše řeč* (1953–1973), vodenje prvega pojovnega in med Čehi zelo priljubljenega jezikovnega kotička na radiju, ki je bilo nedvomno v pomoč pri kultiviranju češkega jezika in populariziranju bohemistike in slavistike. Na mednarodni ravni gre naglasiti vzdrževanje znanstvenih in prijateljskih vezi s tujimi jezikoslovci, med slovenskimi v prvi vrsti z B. Urbančičem, T. Korošcem, A. Vidovič Muha, A. Lipovec, F. Varl. Tako kot je rad in veliko sodeloval pri pisanju čeških učbenikov za slovaške študente, je skupaj z B. Urbančičem in P. Hauserjem tudi soavtor visokošolskega učbenika *Češčina*, 1980; zanj je napisal uvod, sintetično besedilo o sodobni češki jezikovni situaciji.

Naj zapis *in memoriam* končam z osebnim spominom. Profesorja Jedličko sem spoznala jeseni leta 1995, predstavila me je Albinca Lipovec. Ravno takrat je profesor pripravljal *Kratko češko slovníco* za ponovno izdajo. Občudovala sem delavnost, vnetost in odgovornost, ki jo je zahtevalo obsežno dodatno delo zaradi usklajevanja besedila slovnice s pravili takrat novega češkega pravopisa, spoznala pozornost in taktčnost, s katerima je spremljal in ocenjeval delo drugih, občutljivost za stiske, ki jih ljudem prinaša življenje. S svojim delom in s temi lastnostmi si je profesor Jedlička pridobil iskreno spoštovanje svojih učencev, sodelavcev in javnosti.

Jasna Honzak Jahić
Karlova univerza v Prahi